

4. રેવતી - અમરો

ડૉ. સુધીર મોદી

જન્મ ૨૮ મે ૧૯૪૩

પિતા : ચીમનલાલ મોદી. માતા : વિદ્યાબેન. પત્ની : નયનાબહેન. જન્મ અમદાવાદમાં થયો હતો. અમદાવાદમાં નવરંગપુરામાં કોમર્સ છ રસ્તા પાસે જારીવાલા પાર્કમાં દવાખાનું ધરાવે છે. ત્યાં ઈ.સ. ૧૯૭૦થી ફેમિલિ ફિઝિશિયન તરીકે પ્રેક્ટિસ કરે છે. બે વખત એ.એમ.એ. તરફથી બેસ્ટ ક્લિનિક ટ્રોફી મળી છે.

એમનાં પેશન્ટોનાં વ્યક્તિ ચિત્રો ‘બારી દવાખાનાની’ પુસ્તક રૂપે અને તેમની કવિતાઓ ગીતો ‘વહી રહ્યાં જળ શાંત કિનારે’ સંગ્રહરૂપે પ્રગટ થયાં છે. એમાં એક સંવેદનશીલ, પરગજુ, માનવતાની મહેક પ્રસરાવતા ડોક્ટરનો પરિચય થાય છે.

પોતાને ગમી ગયેલી, પોતાના ઉપર અસર કરી ગયેલી, પોતાના જીવનને કોઈ નવો અર્થ સમજાવી ગયેલી, નવાં જીવનમૂલ્યો, જીવનદર્શન આપી ગયેલી જે વ્યક્તિઓ સાથે પોતાનો અવિસ્મરણીય પ્રસંગ કે પ્રસંગો બન્યા હોય તેવી વ્યક્તિઓનાં જે તે લક્ષણોનું શબ્દચિત્ર આપી તે વ્યક્તિને શબ્દરૂપે જીવતી રાખવાની કળા તે વ્યક્તિચિત્ર.

વ્યક્તિચિત્રની એક મુખ્ય શરત એ કે જે વ્યક્તિનું શબ્દચિત્ર લેખક આપે છે તેનો તેને અંગત પ્રત્યક્ષ અનુભવ હોય. માત્ર તેને વિશે વાંચીને, સાંભળીને, માહિતી એકઠી કરીને જો લખાણ થાય તો તે જીવનચરિત્ર અથવા જીવનચરિત્રનો અંશ બની જાય.

જે રીતે ચિત્રકાર પોતાની પાસેની પેનસિલથી, પેનથી, પીંછીથી રેખાના થોડા આકારો કેન્વાસ કે કાગળ ઉપર ઉપસાવીને કોઈ વ્યક્તિનું રેખાચિત્ર દોરે છે. તેની સાથે આ વ્યક્તિચિત્રને સરખાવી શકાય. લેખક નરી વાસ્તવિકતાની, જે કશું ખરેખર બન્યું હોય તેની જ વાત કરે. એ જે બન્યું હોય તેમાં પ્રસંગ કરતાં, લખનાર કરતાં સામેની વ્યક્તિનું જ મહત્ત્વ વધારે હોય. જો પ્રસંગનું મહત્ત્વ વધારે હોય તો પ્રસંગચિત્ર બની રહે. લખનારનું મહત્ત્વ વધારે હોય તો સ્મૃતિ ચિત્ર અથવા સ્મરણ લેખ બની રહે. પણ રજૂ થયેલા લેખમાં સામેની વ્યક્તિ કેન્દ્રમાં હોય તો જ તે વ્યક્તિચિત્ર બની રહે. શબ્દોની મદદથી, ભાષાની મદદથી તે રજૂ થયું હોવાથી તે શબ્દચિત્ર તો બને છે જ પણ વ્યક્તિનું કેન્દ્રસ્થ મહત્ત્વ હોવાથી તે વ્યક્તિચિત્ર બને છે.

ગુજરાતી સાહિત્યમાં શ્રી ઉમાશંકર જોશીની ‘હૃદયમાં પડેલી છબીઓ’ અને શ્રી વિનોદ ભટ્ટની ‘વિનોદની નજરે’ વ્યક્તિચિત્રોના જાણીતા સંગ્રહો છે.

આ વ્યક્તિચિત્ર સામાજિક રીતે ગરીબ પણ વ્યક્તિ તરીકે અમીર. પતિ-પત્નીનો પરિચય કરાવે છે. સામાજિક રીતે પહેલાં પતિનું નામ આવે અને પછી પત્નીનું. લેખકે આ યુગલમાં પત્નીનું વ્યક્તિતરીકે જે મહત્ત્વ છે તે બતાવવા પત્નીનું નામ પહેલાં લખ્યું છે. શિવ-પાર્વતી, રામ-સીતા, વિષ્ણુ-લક્ષ્મી જેમ પૂજનીય યુગલો છે તેવું આ અમરો - રેવતી પૂજનીય યુગલ છે. અમરો સત્યવક્તા છતાં મધુરભાષી છે. રેવતી સ્પષ્ટવક્તા, ઓછાબોલી અને આખાબોલી છે. પૈસાદાર હોય કે ગરીબ બધાં માણસો પાસે બીજાને આપવા માટે કશું અને કશું હોય જ છે. માત્ર તેની દાનત સારી જોઈએ એવું આ વ્યક્તિચિત્ર સ્પષ્ટ કરે છે. વાતચીત સ્વરૂપના જીવતા સંવાદો, ટૂંકાં વાક્યોમાં ચોટદાર વર્ણન અને આપણને ય બ્લડ - ડોનેશનની પ્રવૃત્તિમાં સહભાગી થવાનું મન થાય તેવો સંવેદનશીલ અંત આ વ્યક્તિચિત્રની વિશેષતા છે.

એક આદિવાસી કુટુંબ સાંજે દવાખાનામાં આવ્યું. ભાઈનું નામ અમરો. તેની પત્નીનું નામ રેવતી.

રેવતીના હાથમાં એક નાનું બાળક. ચીંથરામાં વીંટાળેલું. તાવથી લાલલાલ થઈ ગયેલું. જાણ્યું કે સવારથી તાવ આવ્યો છે. પણ મજૂરીએથી પાછાં આવે ત્યારે જ દવાખાને તો આવી શકે ને !

બાળકને તપાસતાં જણાયું કે શરદીને કારણે તાવથી ધગધગે છે.

આવા ગરીબ પેશન્ટ પાસેથી પૈસા ય કેમ લેવાય ? બે શીશીઓ દવાની ભરી આપી. સમજાવ્યું કે દરેક શીશીમાંથી અડધી-અડધી ચમચી દવા દિવસમાં ત્રણ વખત પીવડાવવી.

અમરાએ દવાની શીશીઓ લીધી. એ ઊભો થયો પણ રેવતીબહેન ઊભાં ન થયાં.

મેં પૂછ્યું, ‘બેન, દવાની સમજણ તો પડી ને !’

રેવતીબહેન કહે, “હા સાચેબ, હમજણ તો પડી.” પણ બેસી રહ્યાં.

મેં વળી પૂછ્યું, ‘તો પછી તકલીફ શું છે ?’

તે કહે, ‘સાહેબ, અમારી પોંહે ચમચી ચ્યોંથી વોંચ ?’

હું તો એકદમ અવાચક થઈ ગયો. પ્લાસ્ટિકની ચમચી આપી પણ રેવતીબહેનના પ્રશ્નથી મનમાં ઊઠેલો સ્વરવાટ હજુ જતો ન હતો. થયું કે કેવી ભયંકર ગરીબી છે !

દરમિયાન એક પેશન્ટનો ફોન આવ્યો. એમને મેં જ મોટી હોસ્પિટલમાં જવા સૂચવ્યું હતું. ત્યાંથી ફોન હતો. પેશન્ટે ફોનમાં કહ્યું કે ‘દીકરાને હોસ્પિટલમાં દાખલ તો કરી દીધો છે પણ એને તાત્કાલિક લોહી આપવું પડે એમ છે.’

મેં કહ્યું, ‘એમાં તકલીફ ક્યાં છે ? તાત્કાલિક લોહીનો બાટલો ચડાવી દો.’

પેશન્ટે કહ્યું, ‘એનો તો વાંધો નથી પણ બ્લડબેંકવાળા બ્લડની બોટલ સામે બ્લડ માગે છે.’

મેં કહ્યું, ‘આપણા બ્લડડોનરની યાદીમાંથી ‘ઓ’ નેગેટીવ લોહી ધરાવતા ડોનરનો સંપર્ક કરીને જાણ કરું છું.’

ફોન ઉપર આ વાત ચાલતી હતી તેનું છેલ્લું વાક્ય કેબિનની બહાર નીકળતા અમરાને કાને પડ્યું.

એ રેવતીને લઈને પાછો આવ્યો. બોલ્યો, ‘સાહેબ, કોને બ્લડની જરૂર છે ?’

મેં કહ્યું, ‘તારે જાણીને શું કામ છે ?’

એ ઊભો ઊભો જ બોલ્યો, ‘આ રેવતીનું લોહી ‘ઓ’ નેગેટીવ છે. અમે બંને દર ત્રણ મહિને બ્લડ આપીએ છીએ, છેલ્લા વરસથી આ બાળક નાનું હતું એટલે રેવતીનું બ્લડ લીધું નહોતું. પણ ત્રણ મહિના પહેલાં જ પાછું શરૂ કર્યું છે. અમે આવતા અઠવાડિયે ફરીથી લોહી આપવા જવાનાં જ છીએ.’

હું એકદમ ઊભો થઈ ગયો. મને થયું કે ભગવાન પણ કેવો દયાળુ છે ! સામેથી લોહી આપનાર મોકલી આપ્યું. મેં તરત પેલા પેશન્ટને ફોન જોડ્યો, ‘લોહી આપનાર વ્યક્તિ મળી ગઈ છે. હું મોકલું છું. પણ લોહીના જે નિયમ પ્રમાણે પૈસા થતા હોય તે તેમને ચૂકવી દેજો.’ મને એમ કે આ લોકોને કોઈએ લોહી પણ નિયમિત વેચીને પૈસા કમાઈ શકાય છે એ વાત સમજાવી હશે. મજૂરી કરવા ઉપરાંત કેટલાંક ગરીબ લોકો આવો ધંધો પણ કરતાં હોય છે તેની મને ખબર.

મેં અમરાને પેશન્ટનું નામ, હોસ્પિટલનું પાકું સરનામું લખી આપ્યું. તેણે એ ચિઠ્ઠી હાથમાં લીધી છતાં ઊભો રહ્યો.

મેં પૂછ્યું, ‘કેમ, પાછું શું થયું ? એ પેશન્ટ રેવતીનું લોહી લઈને તરત પૈસા ચૂકવી દેશે.’

અમરો મારી સામે જોઈ રહ્યો હતો. રેવતી જ બોલી, ‘સાચેબ, અમે લોઈ વેકતાં નહીં.’

તેની વાત સાંભળી હું થોડો શરમાયો. મેં કહ્યું, “માફ કરજો. પણ કેટલાક લોકો આ રીતે...”

અમરો કહે, ‘ખરી વાત છે. પેટનો ખાડો પૂરવા માણસ ગમે તે કરે. પણ અમને તો તમારા જેવા એક ભગવાને આ ધરમનું કામ શીખવાડ્યું.’

મને એની વાતમાં રસ પડ્યો. મેં તેના બંને હાથ આનંદથી પકડી લીધા. ખુરશીમાં બેસાડ્યો. રેવતીને પણ ખુરશી પર બેસવા કહ્યું પછી પૂછ્યું, ‘તમે લોકો આવું સરસ માનવતાનું કામ કરો છો તેની તો ખબર જ નહીં. કહે, કોણે શીખવાડ્યું આ ?’

અમરાએ વાત માંડી, ‘એમનું નામ તો મને ખબર નથી. પણ તમારા જેવા દાક્તર છે. એક વાર મારા કાકાને રિક્ષા અથડાઈ. હોસ્પિટલમાં લઈ જવા પડ્યા. ઝૂંપડપટ્ટીવાળા અડોશી-પડોશી ભેગા થઈ ગયેલા. કાકાને બહુ લોહી નીકળેલું. લોહીની જરૂર પડી. અમારી પાસે પૈસા તો ક્યાંથી હોય ? દાક્તરે સમજાવ્યું કે તમારામાં કોઈનું લોહી એમની સાથે મળતું આવે તો લઈ શકાય. લોહી આપનારને કશું નુકસાન નહીં થાય. અમારા ચાર-પાંચ જણના લોહીના નમૂના લીધા. એમાં રેવતીના લોહીનો મેળ પડી ગયો. દાક્તરે સમજાવેલું કે પાછું ત્રણ મહિનામાં તો તાજું લોહી આવી જાય એટલે લોહી આપ્યું.’

મેં કુતૂહલથી પૂછ્યું, ‘પછી ?’

અમરાએ આગળ ચલાવ્યું, “પછી અમને દાકતરે સમજાવ્યું કે તમે ઈચ્છો તો દર ત્રણ-ચાર મહિને તમારું લોહી હોસ્પિટલમાં આપી શકો. ઈચ્છો તો બદલામાં પૈસા પણ મળે. પણ લોહી તો ઈશ્વરે આપણને આપેલી ભેટ છે. એને કંઈ વેચાય ? ભગવાને જેને વધુ પૈસા આપ્યા હોય તે પૈસાનું દાન કરે, મા-બાપે આપેલી મૂડીમાંથી તેમની પાછળ હોસ્પિટલ બંધાવે, શાળા બંધાવે, મંદિર બંધાવે, આપણું આ શરીર માબાપે આપેલી મૂડી છે. એમની પાછળ બીજું દાન ન થાય તો જીવતાં આપણા લોહીનું અને મરી ગયા પછી આપણા શરીરનું દાન તો કરી જ શકાય.”

હવે ખોળામાં ઊંઘી ગયેલા બાળક ઉપર ચીંથરાં સરખાં કરતાં રેવતી બોલી, ‘સાએબ, તારથી અમે લોહીનું દાન કરીએ સે.’

‘અને અમારી ઝૂંપડપટ્ટીમાંથી ઘણાં લોકોએ નિયમિત લોહી આપવા ઉપરાંત દેહદાન માટેનાં ફોરમ પણ ભર્યા છે’ અમરાએ ઊમેર્યું.

હું એ સૌ ગરીબોની મનની અમીરીને વંદી રહ્યો. પેલા અજાણ ડોક્ટરને પણ વંદી રહ્યો કે એમના જેવાઓને કારણે જ ગુજરાત અને અમદાવાદ બ્લડ-ડોનેશનની પ્રવૃત્તિમાં ભારતભરમાં મોખરાનું સ્થાન ધરાવે છે.

ટિપ્પણ

આદિવાસી - દેશમાં આદિકાળથી વસેલું **ચીંથરાં** - ચીંદરડી, ફાટી ગયેલું કપડું કે કકડો **ધગધગવું** - ખૂબ ગરમ હોવું **પેશન્ટ** - દરદી **પોંહે** - પાસે **ચ્યોંથી વોંચ ?** - ક્યાંથી હોય ? **બ્લડબેંક** -દરદીઓ માટે લોહીનાં પેકેટ પૂરી પાડતી સંસ્થા **લોહી વેકવું** - લોહી વેચવું

રૂઢિપ્રયોગ

અવાચક થઈ જવું - એકદમ બોલતાં બંધ થઈ જવું, આશ્ચર્યને કારણે મૌન થઈ જવું

સ્વાધ્યાય

પ્રશ્ન 1. નીચેના પ્રશ્નોના એક-બે વાક્યમાં ઉત્તર આપો.

1. બાળકને ચીંથરામાં શા માટે વીંટળ્યું હશે ? બે કારણ આપો.
2. બાળકને સવારથી તાવ આવેલો છતાં છેક સાંજે દવાખાને માબાપ કેમ લઈ ગયાં ? તમે હો તો શું કરો ?
3. ડોક્ટરે અમરા પાસેથી દવાના પૈસા કેમ ના લીધા ?
4. રેવતીબહેન ડોક્ટરની સામે કઈ તકલીફને કારણે બેસી રહ્યાં ?
5. રેવતીબહેનના પ્રશ્નથી ડોક્ટરના મનમાં રવરવાટ કેમ થયો ? મનમાં રવરવાટ થાય ત્યારે શું થાય ?

પ્રશ્ન 2. નીચેના પ્રશ્નોના પાંચ-દસ વાક્યોમાં ઉત્તર આપો.

1. રેવતી-અમરો સામાજિક રીતે ગરીબ છે અને વ્યક્તિ તરીકે અમીર એવું શા ઉપરથી કહી શકાય ?
2. રેવતી-અમરો એ પૂજવા યોગ્ય યુગલ છે એવું શા કારણે કહી શકાય ?
3. અમરો સત્યવક્તા છતાં મધુરભાષી છે તેવાં ત્રણ ઉદાહરણ આપો.
4. રેવતી ઓછાબોલી છતાં આખાબોલી સ્પષ્ટવક્તા છે એનાં ત્રણ ઉદાહરણ આપો.
5. આ રેખાચિત્રમાંથી વાતચીત સ્વરૂપનો તમને ગમેલો એક સંવાદ નોંધી, તે શા માટે સૌથી વધુ ગમ્યો તેનાં કારણ આપો.

6. આ રેખાચિત્રમાંથી તમને પસંદ પડેલું એક વર્ણન નોંધી તે શા માટે પસંદ પડ્યું તે લંબાણથી સમજાવો.

આટલું કરો

1. બ્લડ-ગ્રેફિંગની પ્રવૃત્તિમાં સહભાગી થવાથી તમને ભવિષ્યમાં શારીરિક રીતે અંગત શા-શા લાભ થઈ શકે તે વિશે તમારા ડૉક્ટરને પૂછો.
2. તમારી પરિચિત કોઈ સેવાભાવી વ્યક્તિની મુલાકાત લઈ એ સમાજ સેવાનાં કેવાં કામ કરે છે તેની વિગતો મેળવો.

